ជំពូក៣

កម្ពុជាក្រោមផ្នែកប្រវត្តិសាស្ត្រ

កូសាំងស៊ីនដែលត្រូវធ្លាក់ទៅជាដីអាណានិគមរបស់បារាំង នៅក្នុងភាគទី២នៃសតវត្សទី១៩នោះ, គឺចាប់ពីថ្ងៃ៥មិថុនា១៨៦២ រហូតដល់ខែមិនា១៩៥៤ នៅជាដីរបស់ខ្មែររហូត ។

ដីខ្មែរផ្នែកនេះ ដើមឡើយមាន៦ខេត្តគឺ ៖

ក/ <u>អាណាខេត្តទាំងឡាយនៅប៉ែកខាងកើត</u> ៖

<u>ឈ្មោះរបស់ខ្មែរ</u>	<u>ឈ្មោះយួនកែប្រែ</u>
១- កំពប់ស្រកាត្រី	បៀងហ្វា
២- ព្រៃនគរ	យ៉ាឌិន
៣- មេ-ស	ឌិនទួង

ខ/ <u>អាណាខេត្តទាំងឡាយនៅប៉ែកខាងលិច</u> ៖

<u>ឈ្មោះរបស់ខ្មែរ</u>	<u>ឈ្មោះយួនកែប្រែ</u>
១- លង់-ហោ	វិញឡុង
២- មាត់ជ្រូក	អានយ៉ាង
៣- ពាម ឬម្មងខាំ	ហាទៀង

ផ្នែករដ្ឋបាលនានាក្នុងខេត្តទាំងនេះ សុទ្ធសឹងជាស្នាដៃរបស់បារាំងទាំងអស់ សោតឯព្រំប្រទល់រវាងអតីតព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានិងកូសាំងស៊ីន ក៏ជាស្នាដៃសន្ធិសញ្ញាធ្វើឡើងដោយកម្លាំងបាយរបស់បារាំងដែរ ។

វគ្គទី១

ការចូលកាន់កាប់នៃយួនអណ្ណាម នូវខេត្តខ្មែរប៉ែកខាងត្បូង

ការចូលជ្រៀកជ្រែកនៃពួកយួនអណ្ណាមមកលើដីខ្មែរ បានកើតមានជាលើកដំបូងបង្អស់ នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទជេដ្ឋាទី២ ដែលគេនិយមហៅរត់មាត់ជាងគេថាព្រះ

ជ័យចេស្តា ។ ក្សត្រអង្គនេះ ក្រោយពីត្រឡប់មកពីប្រទេសសៀមភ្លាម បានរៀបអភិសេកនៅឆ្នាំ១៦១៨ ជាមួយក្សត្រីយ៍យួនមួយអង្គឈ្មោះជូ (Chua) នៃរាជវង្សង្វៀង ។ ការចូលមកក្នុងសន្តតិវង្សខ្មែរនៃក្សត្រីយ៍យួននេះ បានហុចឱកាសចំហឲ្យយួនអណ្ណាមលូកដៃជ្រៀតជ្រែកមកយ៉ាងស្រួលបំផុតទៅក្នុងកិច្ចការរបស់ខ្មែរ ។ គឺដោយសារតែក្សត្រីយ៍ជូនេះហើយ ទើបបានជាគណាប្រតិភូទូតអណ្ណាមមួយ បានទទួលពីព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ នៅឆ្នាំ១៦២៣ នូវសេចក្តីអនុញ្ញាតឲ្យបង្កើតកុងត្វាជំនួញ នៅប៉ែកខាងត្បូងបំផុតនៃព្រះរាជាណាចក្រខ្មែរ ព្រមទាំងទទួលសិទ្ធិឲ្យរួចពន្ធគយនិងរង្គាករនៅព្រៃនគរទៀតផង (សូមអានសៀវភៅ «ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា» និពន្ធដោយលោកម៉ូរ៉ា ក្បាលទី២ (Le Royaume du Cambodge par Moura, Tome II, Paris Emest Leroux Editeur-1883) និង «មហាអាណាចក្រខ្មែរ» របស់លោកម៉ាស្ប៉ឺរ៉ូ (L'Empire Khmer par G. G. Maspero - Imprimerie du Protectorat 1904) ។

ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២បានចូលសុវណ្ណកោដ្ឋនៅឆ្នាំ១៦២៥ ក្នុងព្រះជន្មាយុ៥២ព្រះវស្សា ។ ព្រះអង្គបានបង្កើតជាមួយមហាក្សត្រីយ៍យួននូវព្រះរាជបុត្រីមួយកាត់ព្រះអង្គ ដែលក្រោយមកបានជាមហេសីរបស់ព្រះបាទបទុមវង្សាធិរាជាមាធិបតី ។

ស្តេចអង្គនេះបានលើកក្សត្រីយ៍កូនកាត់នេះ ជាមហាក្សត្រីយានី ដោយមានគោរម្យងារថា ព្រះភាសាវតីព្រះវររាជក្សត្រី ។ ព្រះបាទបទុមវង្សនិងមហាឧបរាជបានសុគតនៅឆ្នាំ១៦៣៧នៅក្រុងឧដុង្គ ដោយព្រះអង្គម្ចាស់ចន្ទ ជាអនុជព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ធ្វើគត ។ ព្រះអង្គម្ចាស់នេះបានឡើងគ្រងរាជ្យ ហើយតាំងព្រះនាមដោយព្រះអង្គឯងថាព្រះបាទសម្តេចព្រះរាមាធិបតី ។ ក្សត្រានេះមានព្រះរាជបុត្រ៣ព្រះអង្គ គឺព្រអង្គនី ព្រះវរឧទ័យ និងព្រះអង្គអែម ។

ពេលនោះមានវិបត្តិយ៉ាងខ្លាំងនៅក្នុងនគរ ដោយសារជម្លោះនៅក្នុងរាជវង្ស ។ឆ្លៀតឱកាសកលយុគនោះ ព្រះរាជបុទ្រទាំងបីរបស់ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាមាធិបតីបានរត់គៀសព្រះអង្គទៅជ្រកកោននៅជំណាក់ក្សត្រីយ៍អណ្ណាម មេម៉ាយពីព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២នៅប្រទេសយួន ហើយសុំឲ្យក្សត្រីយ៍អង្គនេះ ធ្វើ«មេអណ្តើក»សុំអន្តរាគមន៍ស្តេចអណ្ណាម ។ ពេលនោះ ព្រះចៅប្រទេសអណ្ណាមបានបញ្ជូនកងទ័ពមួយស្ថិតក្រោមបញ្ជាការឧត្តមសេនីយ៍អុងជៀងធូ (Ong Chieng Thu) ចូលមកក្នុងរា-ជាណាចក្រកម្ពុជា ។ នៅក្នុងការប្រយុទ្ធ ព្រះអង្គអែមបានទទួលមរណភាព ចំណែកឯព្រះចៅប្រទេសកម្ពុជាត្រូវយួនចាប់បាន ហើយបញ្ជូនទៅកាន់ព្រះរាជវាំងយួនអណ្ណាម ។ ព្រះចៅប្រទេសខ្មែរបានសុគតនៅទីនោះតែម្តង ។ ស្របគ្នានឹងការចុះថយ (លង់ទ្រនេស) នៃប្រទេសកម្ពុជា នៅប្រទេសអណ្ណាមឯណោះ សន្តតិវង្សង្វៀងបា

នឡើងកាន់កាប់អំណាចរាជការពេញទំហឹង ហើយបានពង្រឹងឥទ្ធិពលយួនយ៉ាងខ្លាំងក្លាបំផុតជារៀងរាល់ថ្ងៃ ។ ក្រោយពីបានរលាស់រួចពីអាណាព្យាបាលរបស់រដ្ឋាភិបាលកែ-ចូ (Ke-Cho) ឬតុងកុង (Tong-Kong) ហើយក្រោយពីវាយយកបាននគរចំប៉ា (នគរចាម)រួច ស្ដេចត្រកូលង្វៀង បានងាកមកលេបដីព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាម្ដងវិញ ។ វិបត្តិផ្ទៃក្នុងទាំងឡាយរបស់ខ្មែរ បានផ្ដល់ឬបង្កើតឱកាសនិងលេសគ្រប់បែបយ៉ាង ឲ្យពួកស្ដេចយួនត្រកូលង្វៀង អនុវត្តគំរោងលេបដីរបស់ខ្មែរ ។

ក្រោយពីច្បាំងគ្នាស្លាប់វិនាសហិនហោច ព្រោះតែជម្លោះរវាងរាជវង្សនិងរឿងបល្ល័ង្ករាជ្យមក ព្រះអង្គនន់ មហាឧបរាជប្រទេសខ្មែរ បានរត់ភៀសខ្លួនចូលទៅដីយួន រួចកេណ្ឌចិននៅនគរចំប៉ាបានចំនួន១ម៉ឺននាក់ មកច្បាំងនឹងប្រទេសខ្មែរទៀត ។ មហាឧបរាជនន់ បានលើកទ័ពចិនទាំង១ម៉ឺននាក់នេះ ឆ្ពោះទៅបាសាក់ (សុកទ្រាំង) និងខេត្តព្រះត្រពាំង (យួនហៅត្រាវិញ) រួចមកកាន់កាប់ខេត្តទាំងពីរនេះទាំងស្រុង ។ ក្នុងរឿងនេះ គួរកត់សំគាល់ថា ចម្បាំងរវាងចិន «រត់ចោលស្រុក» ដែលមានព្រះអង្គនន់ជាមេនេះ ហើយនិងប្រទេសខ្មែរគឺជាជម្លោះរាជវង្សយ៉ាងពិតប្រាកដ ។ ជម្លោះនេះនាំឲ្យយួនយកខេត្តសុកទ្រាំង និងព្រះត្រពាំងបានដោយងាយបំផុត ហើយការវាយយកខេត្តទាំងពីរនេះសោត គឺព្រះអង្គម្ចាស់ខ្មែរជាអ្នកធ្វើ ពុំមែនប្រឆាំងនឹងយួនតែត្រឡប់ជាប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គសូរ ដែលជាស្ដេចត្រឹមត្រូវរបស់ខ្មែរទៅវិញ ។ គឺជាចំបាំងរវាងខ្មែរនិងខ្មែរ យកដីទៅឲ្យយួន ។ ព្រះអង្គសូរបានឡើងសោយរាជសម្បត្តិ១៨ឆ្នាំ ទើបបានទទួលរាជាភិសេកជាមហាក្សត្រខ្មែរពេញលក្ខណៈច្បាប់ ដោយមានគោរម្យងារថា សម្ដេចព្រះជ័យជេដ្ឋាបរមសុរដ្ឋរាជាធិរាជរាមា នៅឆ្នាំ១៥៨៩ ។ នៅក្នុងឆ្នាំដដែលនេះ មហាឧបរាជ ក្រោយពីបានទទួលទ័ពយួនជាជំនួយ២០,០០០នាក់ទៀត បានលើកព្យុហយាត្រាសំដៅមកកាន់ភ្នំពេញ ។ នៅពេលនោះ ឧបរាជនន់ បានទទួលបរាជ័យទៀត ។ ពួកយួនអណ្ណាមក៏បោះបង់លែងជួយព្រះអង្គ តាំងពីពេលនោះតែម្ដងទៅ ។ ទ័ពយួនដែលសល់ពីងាប់ មិនចូលទៅកាន់ប្រទេសអណ្ណាមវិញទេ ត្រឡប់ជាចូលទៅតាំងទីនៅកូសាំងស៊ីន ដែលជាហេតុរឹតតែធ្វើឲ្យកម្លាំងយួននៅទីនោះ រីកធំធាត់ឡើងៗថែមទៀត ។

នៅឆ្នាំ១៦៩៩ មន្ត្រីខ្មែរម្នាក់ឈ្មោះឧកញ៉ានរិន្ទអែម បានគ្រោងធ្វើរដ្ឋប្រហាររំលំរាជបល្ល័ង្ក ។ ឧកញ៉ានរិន្ទអែមបានទទួលទ័ពយួន២០,០០០នាក់ដែរ ដើម្បីអនុវត្តអំពើក្បត់នេះ លើកចេញពីកូសាំងស៊ីនឡើងចូលទៅដល់ទន្លេសាប ។ ក្រោយពីទទួលបរាជ័យដោយទ័ពព្រះបាទជ័យជេដ្ឋា ឬព្រះអង្គសូរ ពួកយួនទាំង២០,០០០នាក់នោះ បានរត់ទៅជ្រកកោន ហើយតាំងទីនៅក្នុងខេត្តកំពប់ស្រកាត្រី (បៀងហ្វា) បារៀ និងព្រៃនគរ ដែលមានយួនជាចៅហ្វាយខេត្តស្រេចទៅហើយ ។

មន្ត្រីយួនទាំងនោះ ពុំមែនត្រូវទទួលការតែងតាំងជំនួសមន្ត្រីខ្មែរសោះឡើយ ។ ការនេះអាចឲ្យនិយាយបានថា ការតែងតាំងមន្ត្រីចៅហ្វាយខេត្តទាំងនោះ ជាការតែងតាំងមិនត្រឹមត្រូវតាមច្បាប់ ឬនិយាយម៉្យាងទៀតថា ជាការបោះឆ្នោតរវាងពួកយួនដោយធ្វើមិនឲ្យខ្មែរដឹង ពីព្រោះពេលនោះយួនបានធ្វើឫកពារជាអ្នកមានកិត្តិយសខ្ពស់ និងថ្នាក់ខាងសង្គមកិច្ចល្អ គួរឲ្យគេជ្រើសរើសជាចៅហ្វាយបាន ។ ហេតុការណ៍ថ្មីៗទាំងឡាយកើតមានឡើង ពីរបីថ្ងៃក្រោយទិវា៩មិនា១៩៤៥ នៅក្នុងអាណាខេត្តទាំងឡាយនៃព្រះរាជាណាចក្រ ដែលមានជាពិសេសនៅចូដុក គឺជាភស្តុតាងនៃការលបតាំងនេះហើយ ។

នៅឆ្នាំ១៧១៦ ក្រោយពីបានច្បាំងគ្នាជាយូរមក ព្រោះរឿងរាជបល្ល័ង្ក ព្រះស្រីធម្មារាជា (ស្តេចភៀសខ្លួន roi fugitif) បានដាក់ផែនការវាយប្រទេសកម្ពុជា ឲ្យព្រះចៅសៀមពិនិត្យនិងយល់ព្រម ប៉ុន្តែក្សត្រាសោយរាជ្យ គឺព្រះអង្គអែម (ដែលជាក្សត្រដណ្តើមរាជសម្បត្តិ) បានកេណ្ឌ (យួនបាតផ្សារ) ដែលបានច្បាំងតទល់ព្រះអង្គទងនោះ ទៅទប់ទល់ទ័ពរបស់ព្រះស្រីធម្មារាជានិងទ័ពសៀម ។ នៅក្នុងឆ្នាំ១៧១៩ និង១៧២២ ស្តេចសៀមបានបញ្ជូនទ័ពមកវាយប្រទេសកម្ពុជាម្តងទៀត ដោយចូលមកវាយខេត្តពាម (ហាទៀង) ។ ស្តេចដណ្តើមអំណាចដោយមានចិនម្នាក់ ឈ្មោះម៉ាក់គុយ ជាមេទ័ព បានរៀបចំចំបាំងការពារខេត្តពាមជាបន្ទាន់ ពេលនោះខ្មែរបានច្បាំងឈ្នះសៀមម្តងទៀត ។ ប៉ុន្តែនៅពេលនោះ ទ័ពសៀមដែលមានស្តេចបះបោរនិងព្រះអង្គទងជាអ្នកដឹកនាំ បានធ្វើដំណើរតាមជើងគោក ចូលរហូតមកដល់ក្រុងឧដុង្គ រាជធានីចាស់។ ប៉ុន្តែក្នុងវិវាទរាជសម្បត្តិនោះ ក្សត្រដណ្តើមរាជ្យបានសំរុះសំរួលត្រាតែក្សត្របះបោរនិងពួកទ័ពសៀមត្រឡប់ចូលទៅក្នុងដីសៀមវិញអស់ ។

នៅឆ្នាំ១៧២២ ព្រះសត្ថាបានឡើងគ្រប់គ្រងរាជសម្បត្តិ ក្រោយពីសម្តេចព្រះកែវហ្វា (ក្សត្រដណ្តើមរាជ្យ) ដាក់រាជសម្បត្តិ ។ នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះសត្ថា ក្នុងឆ្នាំ១៧៣០ មានលាវម្នាក់នៅភូមិប្រសូតខេត្តបាភ្នំ បានអួតអាងថាខ្លួនមានសិលអាគមពូកែក្រៃលែង ហើយសុំធានាខ្លួនទៅសម្លាប់យួន ដែលច្បាំងរុករានទន្ទ្រានដែនគរខ្មែរ ។ លាវនោះបានកេណ្ឌទ័ពបានយ៉ាងច្រើននាំជាព្យុហយាត្រា(១) ទៅច្បាំងរហូតដល់ក្នុងអណ្តាម ប៉ុន្តែទ័ពខ្មែរស្ថិតក្រោមបញ្ជាមេទ័ពជាតិលាវនោះ ត្រូវទ័ពរាប់រយរបស់យួនអណ្តាមវាយរុញច្រានមកវិញ ។ នៅចប់តាមផ្លូវដកថយ ទ័ពខ្មែរបានសម្លាប់គ្នានសល់នូវជនជាតិអណ្តាម ដែលខ្លួនស្គាល់ថាជាយួន មិនថាពួកនេះជាទ័ព ឬជារាស្ត្ររបស់ស្តេចអណ្តាម ឬជារាស្ត្រយួនរស់តាំងពីយូរមកហើយ ដោយអាស្រ័យ

(១) ខេត្តស្វាយទាប ដែលសព្វថ្ងៃក្លាយជាស្រុកស្វាយទាប នៅក្នុងខេត្តស្វាយរៀង ។

ច្បាប់ខ្មែរឡើយ ។ ស្តេចខ្មែរបានធ្វើអន្តរាគមន៍ដើម្បីរៀបចំរបៀបរៀបរយនៅក្នុងប្រទេសជាថ្មី ។ ការសម្លាប់រង្គាលដែលមេទ័ពលាវ «កាប់មិនមុតដុតមិនឆេះ» ធ្វើនោះ បានផ្តល់ជាលេសមួយឲ្យស្តេចអណ្ណាមលើកទ័ពមកវាយប្រទេសកម្ពុជា ក្នុងបទថាជួយយួនរស់នៅក្រោមច្បាប់ខ្មែរ ។ ស្តេចអណ្ណាមបានបញ្ជូនទ័ពមួយមកច្បាំងទល់នឹងប្រទេសកម្ពុជា ប៉ុន្តែត្រូវទទួលបរាជ័យរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយត្រឡប់ទៅវិញអស់ទៅ ។ ពួកយួនអណ្ណាមបាក់ទ័ពទាំងនោះ បានឆ្លងស្ទឹងមួយទៅជ្រកកោននៅកូសាំងស៊ីនទៀត ដូចដែលទ័ពមុនៗ ដែលបានមកជួយច្បាំងស្តេចខ្មែរបះបោរនោះដែរ ។ ក្រោយមក ស្តេចអណ្ណាមបានបញ្ជូនទ័ពជំនួយមកទៀត ប៉ុន្តែទទួលបរាជ័យទៀត ។ លោកមូរ៉ា បានបន្ថែមថា កាលប្បវត្តិ (Chronique) របស់យួនអណ្ណាមបានអះអាងថា ការសម្លាប់រង្គាលនៃជនជាតិអណ្ណាមនៅលើទឹកដីខ្មែរ ជាកិច្ចតម្រូវបញ្ជាក់ការចូលកាន់កាប់របស់យួន (Justifie la prise possession) នូវខេត្តពាមមេ-ស និងខេត្តលង់ហោ (វិញឡុង) ដែលជាសខេត្តចាស់របស់រាជាណាចក្រកម្ពុជា ។

ក្រោយពីសភាស្ងប់ស្ងាត់មួយរយៈ ការប្រយុទ្ធរវាងខ្មែរនិងយួនអណ្ណាមបានផ្តើមជាថ្មីទៀត ។ នៅឆ្នាំ១៧៤៣ អ្នកឧកញ៉ានរាគុក ចៅហ្វាយខេត្តបាសាក់ បានជួបឧបសគ្គយ៉ាងច្រើន ដោយសារយួនអណ្ណាមចូលជ្រៀតជ្រែកឥតឈប់ឈរ មកលើអំណាចនិងរាជការរបស់លោក ។ ការប្រយុទ្ធគ្នារវាងខ្មែរនិងយួនក៏ចាប់ផ្តើមឡើងភ្លាម ។ យួនអណ្ណាមបានបាក់ទ័ព រួចរត់ទៅពួននៅកោះកាហុង (Île Cahong) នៅខេត្តពាមមេ-ស (យួនហៅមេ-ថ) ។

នៅឆ្នាំ១៧៤៨ អធិរាជក្រុងអណ្ណាមបានបញ្ជូនទ័ពមកច្បាំងខេត្តសុកទ្រាំង ។

ព្រះអង្គម្ចាស់ខ្មែរខ្លះ ដែលបានរត់ភៀសព្រះអង្គចូលទៅកាន់ប្រទេសអណ្ណាមបានបញ្ជាក្បួនទ័ពយួនទាំងនោះ ដោយពួកយួនអណ្ណាមវាសន្យាថានឹងលើកខ្លួនឲ្យឡើងសោយរាជ្យ ឬឲ្យកាន់មុខការធំៗណាមួយ ។ ចៅហ្វាយខេត្តបាសាក់ បានតស៊ូទប់ទល់នឹងទ័ពយួន ប៉ុន្តែត្រូវទទួលបរាជ័យ ។ គាត់បានដកថយពីខេត្តរបស់គាត់ ។ ព្រះអង្គម្ចាស់ទាំងនោះ បានចូលជាមួយទ័ពអណ្ណាម រហូតមកជិតដល់រាជធានីឧដុង្គ

លោកចៅហ្វាឯក (ឈ្មោះមន្ត្រីខ្មែរម្នាក់) បានតទល់យ៉ាងខ្លាំងក្លាចំពោះការវាយលុកនោះ ប៉ុន្តែត្រូវទទួលបរាជ័យរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយអស់ទៅ ។ សម្តេចព្រះបូទុមរាជាធិរាជ និងព្រះអង្គម្ចាស់អឹង បានឡើងជាក្សត្រ និងជាឧបរាជប្រទេសកម្ពុជាក្នុងគ្រានោះ ។ ព្រះមហាក្សត្រនិងមហាឧបរាជពេញច្បាប់បានភៀសព្រះអង្គ ដោយមានព្រះអង្គម្ចាស់ស្រីជ័យជេដ្ឋារួមផង ទៅសុំជ្រកកោននៅក្នុងប្រទេសសៀម ។

លោកក្រឡាហោមអុក (Oc) និងចៅហ្វាយខេត្តពោធិសាត់ ដែលបានជូនក្បួនស្តេចចូលទៅជ្រកកោននៅប្រទេសសៀម បានត្រឡប់ចូលមកប្រទេសខ្មែរវិញ

ហើយរៀបចំបង្កទ័ពច្បាំងតទល់នឹងពួកអណ្ណាមដែលបានតាំងទីនៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ហើយដែលកំពុងតែដណ្ដើមអំណាចនិងរឹបអង្គាសទារពន្ធដារពីខ្មែរ ។ ចំបាំងបានប្រព្រឹត្តទៅនៅក្នុងតំបន់សាបអង្គាមនៃទន្លេធំ ។ កងទ័ពរបស់ខ្មែរបានវាយបំបែកទ័ពអាណ្ណាមឲ្យបរាជ័យ រួចបង្ខំឲ្យទ័ពនេះរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយអស់ ប៉ុន្តែពួកទាំងនេះមិនត្រឡប់ទៅកាន់ប្រទេសអណ្ណាម ត្រឡប់ជាទៅពួននៅកូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម)ដូចដែលយួនអណ្ណាមធ្វើពីមុនមកដែរ ដោយមានទាំងព្រះបុទុមរាជាធិរាជទៅជាមួយផង ។ ក្រោយពីដេញកំចាត់យួនអណ្ណាមចេញពីប្រទេសអស់ លោកក្រឡាហោមអុកបានរៀបចំរបៀបរៀបរយនិងសន្តិសុខនៅក្នុងនគរឡើងវិញ ។

សម្តេចព្រះស្រីជេដ្ឋា បានយាងពីប្រទេសសៀមមកសោយរាជ្យនៅនគរកម្ពុជាវិញ ។

ពួកសៀមបានបញ្ជូនព្រះអង្គម្ចាស់ភៀសព្រះអង្គ (Princes fugitifs) ទាំងអស់ចូលមកក្នុងប្រទេសវិញ ដែលជាហេតុបង្កើតនូវវិបត្តិស្មុគស្មាញយ៉ាងខ្លាំងនៅក្នុងនគរ ព្រោះតែជម្លោះដណ្តើមបល្ល័ង្ករាជ្យ ។ នៅឆ្នាំ១៧៥៨ គេបានធ្វើពិធីរាជាភិសេកព្រះឧទ័យឲ្យឡើងសោយរាជសម្បត្តិ ។ រដ្ឋាភិបាលក្រុងអណ្ណាមបានទទួលស្គាល់ព្រះឧទ័យ ថាជាក្សត្រពេញច្បាប់របស់ប្រទេសកម្ពុជា ជាថ្នូរនឹងការប្រគល់ឲ្យខ្លួននូវផែនដីទាំងមូលនៃអាណាខេត្តខ្មែរពីរ នៅកូសាំងស៊ីនក្រោម (កម្ពុជាក្រោម) គឺខេត្តសុកទ្រាំង និងត្រាវិញ ។ បានប៉ុណ្ណឹងហើយ យួននៅតែមិនសប្បាយចិត្តទៀត ពួកវាបានលើកគោលសីមាព្រំដែនឆ្ពោះទៅទិសខាងជើងទៀត រហូតដល់ទៅខេត្តចូដុក ។ លោកមូរ៉ាបានបន្ថែមទៀតថា «ដើម្បីរ៉ាប់រងសន្តិសុខនៃការកាន់កាប់ដោយខុសច្បាប់នូវដែនដីដ៏ទូលំទូលាយរបស់ខ្មែរដែលខ្លួនដណ្តើម ឬបង្ខំឲ្យខ្មែរប្រគល់ឲ្យ ពួកយួនអណ្ណាមបានកសាងបន្ទាយនៅសាដែក គុយឡៅយៀង (Culao Gien) និងចូដុក (សុទ្ធតែជាឈ្មោះថ្មីដែលយួនលួចកែប្រែឲ្យហៅខេត្តខ្មែរដែលខ្លួនដណ្តើម)។

នៅឆ្នាំ១៧៦៨ ចៅហ្វាយខេត្តជាតិចិនម្នាក់នៃខេត្តមេ-ស (ហាទៀង) ឈ្មោះម៉ាក់តុង ដែលតាំងខ្លួនថាជាអាណាព្យាបាលស្តេចខ្មែរ បានលើកទ័ពយ៉ាងច្រើនចេញពីខេត្តមេ-ស ចូលទៅវ៉ាយទ័ពសៀមមៅតាមមាត់សមុទ្រសៀម ហើយចូលរហូតដល់ខេត្តចាន់តាប៊ុន ។ ប៉ុន្តែទ័ពសៀមបានវាយទ័ពម៉ាក់តុង (Macton) ឲ្យបរាជ័យបង្ខំទ័ពនេះឲ្យដកថយពីទឹកដីទាំងអស់ដែលខ្លួនដណ្តើមបាន រួចចូលទៅកាន់ខេត្តមេ-ស (ហាទៀង) វិញ ។

ដោយជោរនឹងជ័យជំនះនេះម៉្យាង ហើយម៉្យាងទៀតដោយមានគំនុំចំពោះស្តេចខ្មែរដែលពុំព្រមទទួលស្គាល់អំណាចរបស់ខ្លួនផង ស្តេចសៀមគឺព្រះបាទពញាតាក់ បានប៉ុនប៉ង វាយយកប្រទេសកម្ពុជាដាល់ជាចំណុះរបស់សៀម ។ ស្តេចសៀម

បានលើកទ័ពតាមទឹកនិងតាមដីគោគចូលមកវាយប្រទេសកម្ពុជា ដោយមានក្សត្រខ្មែរដែលរត់ភៀសខ្លួនទៅជ្រកនៅសៀម គឺព្រះអង្គនន់ព្រះរាម ជាជំនួយផង ។ កងទ័ពរបស់បញ្ជាតាក់ ដោយមានព្រះអង្គម្ចាស់ខ្មែរឈ្មោះព្រះអង្គនន់ព្រះរាមជូនដំណើរនោះ បានបើកការវាយប្រហារទៅលើកំពង់មេ-ស (ហាទៀង) ហើយដណ្តើមផែនេះបាន ។

ឈ្មោះម៉ាក់តុងដែលជាចៅហ្វាយខេត្តមេ-ស ត្រូវបង្ខំចិត្តរត់ទៅជ្រកពួននៅក្នុងខេត្តទឹកខ្មៅ (យួនប្រែឈ្មោះជាខេត្តកាម៉ៅ) ។ ស្តេចខ្មែរ ក្រោយពីដឹងថាទ័ពខ្មែរនៅមេ-សចាញ់សៀមហើយ បានភៀសព្រះអង្គទៅពួនបាត់ក្នុងតំបន់មួយនៃប្រទេស ។ ព្រះចៅយ៉ាឡុង អធិរាជអណ្ណាមបានសំរេចចិត្តលើកទ័ពមកជួយស្តេចខ្មែរ ដោយពួកយួនភិតភ័យចំពោះអនុភាពកំពុងតែរីកដុះដាលយ៉ាងរហ័សរបស់សៀម។ ទ័ពយួនមួយចំនួនបានត្រូវស្តេចយ៉ាងឡុងបញ្ជូនចូលមកប្រទេសកម្ពុជា ហើយទៅ (ចាប់ដៃគ្នា) ជាមួយទ័ពរបស់ស្តេចខ្មែរ ដឹកនាំដោយយមរាជមួយរូប ។ ក្រោយពីច្បាំងគ្នាមិនចាញ់មិនឈ្នះជាយូរមក ទ័ពសៀមបានសុខចិត្តចុះចាញ់ទ័ពខ្មែរ ហើយដកថយចូលទៅកាន់ប្រទេសសៀមវិញ ដោយឆ្លងកាត់តាមខេត្តមេ-ស (ហាទៀង) និងដោយបានទុកទ័ពសៀមតែចំនួន៥០០នាក់ប៉ុណ្ណោះ ដើម្បីការពារព្រះអង្គនន់ព្រះរាម ស្តេចបះបោរដែលគង់នៅខេត្តកំពត ។

មហាក្សត្រខ្មែរបានសំរេចចិត្តទៅតាំងធានីនៅតំបន់មួយឈ្មោះមាត់កណ្តុរ (Moat Kandor) នៅក្នុងឆ្នាំ១៧៧១ ។ គឺនៅក្នុងសម័យកលិយុគនោះហើយ ដែលអធិរាជយ៉ាឡុងបានតែងតាំងទេសាភិបាលយួនម្នាក់ឲ្យមកធ្វើជាអាណាព្យាបាលខ្មែរ ដោយមានគោរម្យងារជាយួនថា បៅហូ (Boaho) ។

រហូតមកដល់ឆ្នាំ១៧៧៤ទៅហើយ នយោបាយរបស់ស្តេចខ្មែរ ក៏នៅតែឥតទាន់ប្រែប្រួលអ្វីសោះឡើយ ក៏វិបត្តិផ្ទៃក្នុងនិងអសន្តិសុខក៏ចេះតែបន្តជារហូតមកដែរ ។ ដោយទ្រង់ឈ្វេងយល់ថា អាណាប្រជានុរាស្ត្ររបស់ព្រះអង្គវិនាសអន្តរាយយ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរ ដោយសារតែចំបាំងរាំងជល់និងការអត់ឃ្លាន រួមទាំងជម្ងឺផ្សេងៗ ស្តេចខ្មែរបានទ្រង់សុខចិត្តបញ្ឈប់សង្គ្រាមប្រជែងគ្នារវាងសន្តតិវង្សនោះ ដោយទ្រង់សុខចិត្តផ្ទេររាជបល្ល័ង្កទៅឲ្យស្តេចបះបោរ គឺព្រះរាម ដែលជាបងប្អូនជីដូនមួយរបស់ព្រះអង្គ ។ ព្រះរាមបានឡើងសោយរាជ្យនៅឆ្នាំ១៧៧៥ ដោយមានគោរម្យងារថា ព្រះបាទសម្តេចរាមរាជាធិរាជ ។

ពេលឡើងគ្រងរាជ្យភ្លាម ស្តេចថ្មីដែលទ្រង់ភ័យបារម្ភចំពោះយួនអណ្ណាម ដែលបានជំទាស់នឹងពិធីរាជាភិសេកឡើងគ្រងរាជ្យរបស់ព្រះអង្គនោះ បានរៀបចំចំបាំងភ្លាម ហើយទ្រង់បញ្ជាឲ្យកសាងកាំភ្លើងធំ និងសង់បូរីនៅភ្នំពេញ និងនៅមុខកំពូ-

ល (បច្ចុប្បន្នស្រុកមុខកំពូលនៅក្នុងខេត្តឧដុង្គមានជ័យ) ។ នៅក្នុងសម័យដដែលនោះ ពួកតៃសឺនបានបះបោរក្រោកប្រឆាំងនឹងចៅហ្វាយខេត្តយួននៅវៀ ហើយមេទ័ពនៃពួកតៃសឺន បានលើកទ័ពឆ្ពោះទៅរាជធានីវៀ ។ ចៅហ្វាយខេត្តអណ្ណាមនៅព្រៃនគរ បានសុំជំនួយពីខ្មែរ ប៉ុន្តែស្តេចខ្មែរបដិសេធពុំព្រមផ្តល់ជំនួយតាមពាក្យសុំនៃយួនឡើយ ។

នៅប្រទេសសៀមឯណោះ នៅក្នុងខែសីហា១៨០៥ សៀមបានរៀបអភិសេកព្រះអង្គច័ន្ទ ដែលបានភៀសខ្លួនទៅជ្រកកោននៅប្រទេសសៀមពីមុន ធ្វើជាស្តេចពេញច្បាប់របស់ខ្មែរ ដោយដាក់ព្រះនាមថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះឧទ័យរាជាធិរាជ ។ រំពេចនោះ ស្តេចអណ្ណាមក៏ទទួលស្គាល់ព្រះអង្គច័ន្ទថាជាក្សត្រប្រទេសខ្មែរពេញលក្ខណៈច្បាប់ដែរ ។ លុះដល់ឆ្នាំ១៨១៣ ព្រះអង្គច័ន្ទបានរត់ភៀសខ្លួនទៅជ្រកនៅក្រុងព្រៃនគរ ។ អធិរាជយ៉ាឡុងបានបញ្ជាឧត្តមសេនីយ៍ឡេឌួយិត (Lê Tuyet) ឲ្យនាំព្រះអង្គច័ន្ទមកឡើងសោយរាជ្យវិញ ។ មេទ័ពយួននិងស្តេចអង្គច័ន្ទបានលើកទ័ព២០,០០០នាក់ ឡើងរហូតដល់រាជធានីឧដុង្គ ដោយឥតមានរងការទប់ទល់ ។ ក្រោយពីធ្វើសង្គ្រាមជាមួយសៀមជាច្រើនលើក ស្តេចអង្គច័ន្ទបានយល់ព្រមចងស្ពានមេត្រីជាមួយប្រទេសសៀមនៅក្នុងឆ្នាំ១៨១៤ ។

នៅឆ្នាំ១៨៣៣ ស្តេចអង្គច័ន្ទបាននាំរាជវង្សនិងបរិពារ ចាកចេញពីរាជវាំងក្រុងភ្នំពេញ ទៅតាំងនៅខេត្តលង់ហោ (វិញឡុង) ក្រោយពីមានអន្តរាគមន៍របស់ទ័ពសៀម ដែលចូលមកជួយច្បាំងព្រះបាទសម្តេចរាមរាជាធិរាជ ដែលបានភៀសព្រះអង្គកាលពីពេលទប់ទ័ពព្រះអង្គច័ន្ទមិនឈ្នះ ។ កងទ័ពដឹកនាំដោយឧបរាជអែម និងព្រះអង្គម្ចាស់ឌួង ស្ថិតក្រោមបញ្ជាការមេទ័ពសៀមឈ្មោះបូឌិន បានចូលមកដល់ភ្នំពេញ ។ ព្រះអង្គអែមនិងព្រះអង្គឌួងបានគង់នៅភ្នំពេញ ចំណែកឧត្តមសេនីយ៍បូឌិនបានចុះនាវាតាមជើងទឹក ទៅវាយដណ្តើមបានខេត្តចូដុក ។ ប៉ុន្តែពេលនោះកងទ័ពសៀមមួយចំណែកទៀតបានទទួលបរាជ័យនៅក្នុងភូមិស្មោង (Smong) ក្នុងខេត្តព្រៃវែង ដោយសារការទប់ទល់និងវាយតបដ៏សាហាវរបស់កងទ័ពចក្រីឡុង និងយមរាជហ៊ុយ (Hu) ។ ទ័ពសៀមមួយកងទៀត បានធ្វើដំណើរទៅជាមួយទ័ពរបស់ឧត្តមសេនីយ៍បូឌិន ធ្វើឲ្យទ័ពឌិនដណ្តើមយកតំបន់វៀមណៅ (Viem-Nao) បាន ប៉ុន្តែត្រូវទ័ពយួនវាយឲ្យបាក់ទ័ពនៅខេត្តលង់ហោរ (វិញឡុង) ។ បូឌិន មេទ័ពសៀមបានលើកទ័ពត្រឡប់ចូលទៅក្នុងប្រទេសសៀមវិញ ចំណែកឯឧបរាជអង្គអែមនិងអង្គឌួង បានដកថយទៅតាំងនៅខេត្តបាត់ដំបង ។ កងទ័ពរបស់យួនបានលើកចូលមកដល់ភ្នំពេញ ហើយបានចែកចេញជាពីរកងឯកភាព ។ កងទ័ពក្រុមទី១ ត្រូវធ្វើដំណើរឡើងតាមទន្លេមេគង្គ កងឯកភាពមួយទៀតធ្វើដំណើរឆ្ពោះទៅកាន់ប្រទេស